מצגת אין כמו ההווה של העבר

משק הפועלות של חנה צ'יזיק, שנות 1930, צילום: ואלטר צאדק

משקי הפועלות

חוות לימוד לצעירות במרחב תל אביב

אבני מורשת

תחקיר, צילום וכתיבה

פרופ' אמר' אליהו שטרן

כתוצאה מהתקלות במכשולים מקומיים כמו אקלים, שפה, מחסור במגורים וסירוב להעסקתם, אנשי ונשות העליות השנייה והשלישית החלו לגבש רעיונות יצירתיים לבניית חברה חדשה במולדת העתידית. כחלק מפעילותן היצירתית של הנשים הוקמה בשנת 1921 בכנס שנערך בבלפוריה "מועצת הפועלות". המועצה הייתה מסגרת לכוח נשי בהסתדרות העובדים העבריים ואחת מפעולותיה הראשונות הייתה הקמתן של חוות לימוד שנקראו **משקי פועלות**. המשקים נועדו להכשיר חלוצות צעירות לעבודה בחקלאות ובמשק בית, כצעד ראשון והכרחי להשגת שוויון תעסוקתי בין גברים לנשים. המשקים תוכננו והוקמו במתכונת זהה מבחינת תכולתם. הרעיון והביצוע נזקפו לזכותה של חנה מייזל.

מצגת זו מביאה את סיפורם של ארבעה משקים לפי סדר הקמתם הכרונולוגי. הראשון בשכונת בורוכוב בשטח השיפוט של גבעתיים, על הגבול עם תל אביב, ושלושה משקים בתחום השיפוט של תל אביב.

חריש במשק הפועלות צפון

צילום: רודי וייסנשטיין (הצלמניה), 1936.

משקי הפועלות הנסקרים
(תל אביב וגבעתיים)

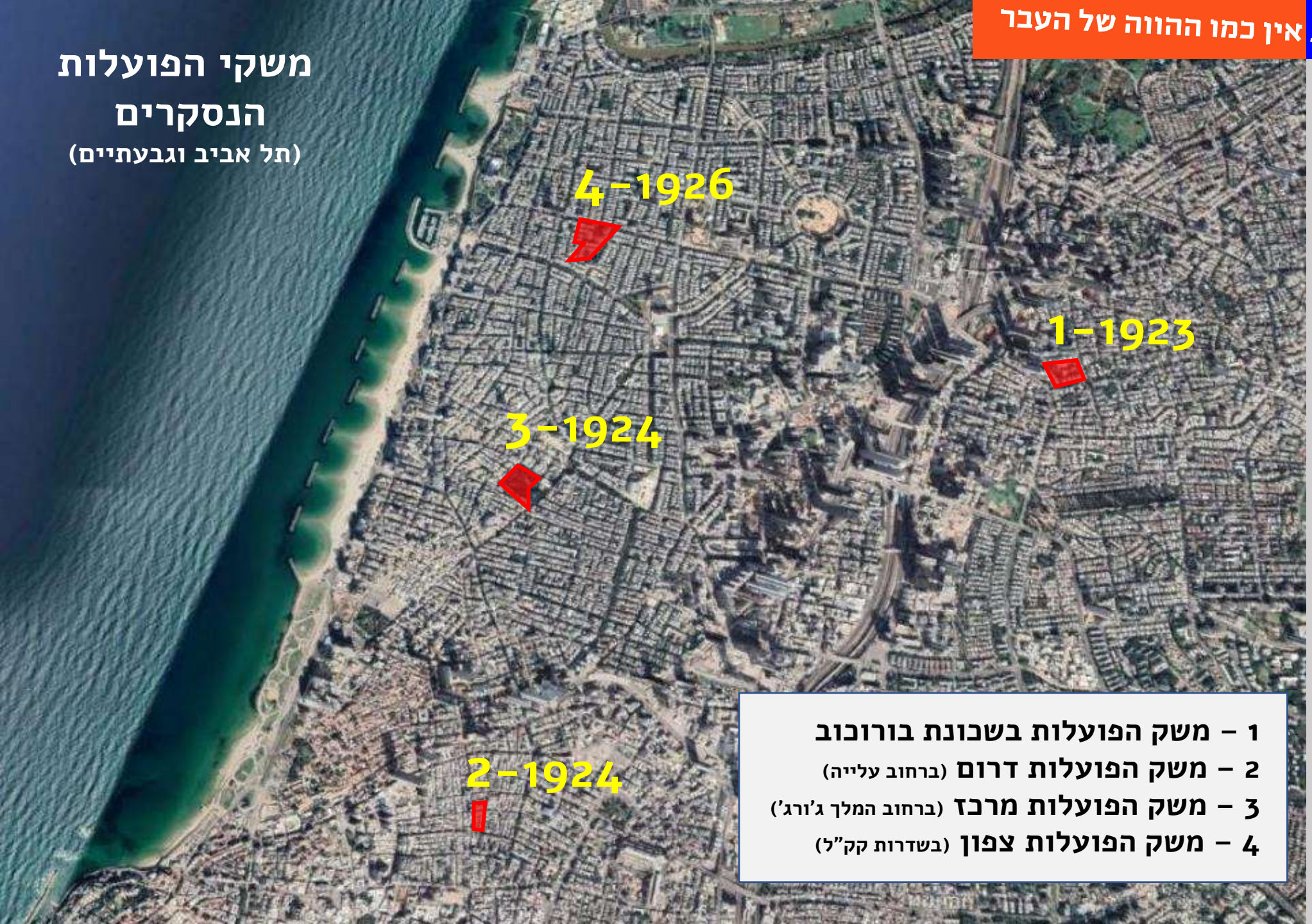

מפה של אזור תל אביב וגבעתיים, שבו הוקמו ארבעת משקי הפועלות

בשנת 1922 הוקמה על ידי 22 משפחות, ממזרח לנחל איילון, שכונת בורוכוב בגבעתיים. במערב השכונה, בין בתיה המערביים לבין נחל איילון, הקימו המתיישבים משק חקלאי. שנה לאחר מכן החליט ועד השכונה למסור את המשק לקבוצה של שמונה בנות להקמת משק פועלות שמטרתו להכשיר חלוצות לעבודה בחקלאות ובניהול משק בית. המשק נודע בשם **משק הפועלות בשכונת בורוכוב**.

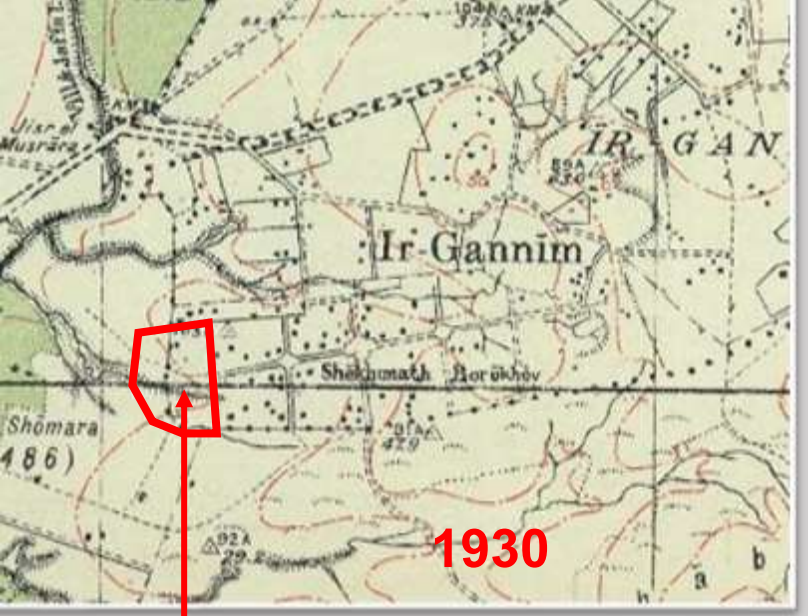

הצעירות של משק הפועלות בשכונת בורוכוב 1926

מקור: ארכיון בית לוחמי הגיטאות

הקבוצה קיבלה משק במצב מוזנח עם רשימת חובות. רפת עזובה עם פרות כחושות, חוסר מים וללא מבנים למגורים. הבנות שיקמו את הרפת, הקימו לול, חידשו את הכוורות ופיתחו גן ירק. בסוף השנה השלישית להתיישבותן המשק החל לפרוח ומספר החברות הגיע ל־24 אך הן עדיין גרו באוהלים. בחורף של שנת 1926 הניחו הבנות אבן פינה לבניין בית לקבוצה. ההצלחה לא אחרה לבוא ובקיבוצים, כמו גם במושבים, גדלה הדרישה לחברות שחוננו במשקי הפועלות.

למעלה: משק הפועלות בשכונת בורוכוב, 1924

מקור: הספר "דברי פועלות"

עובדים ועובדות ב"משק הפועלות" בשכונת בורוכוב בגבעתיים, 192.

מקור: ארכיון בית לוחמי הגיטאות

משק הפועלות בשכונת בורוכוב, 1927

מקור: ויקיפדיה

משק הפועלות שנוהל בתחילתו על ידי חנה מייזל, ועוד ידובר בה בהמשך, נסגר בשנות 1950. על שטחו הוקם בשנת 1959 בית ספר תיכון במגמות אמנות בשם "תֶלמה יְלין". בשנת 2007 נחנך במקום אתר הנצחה לשכונת בורוכוב ובו לוחות הסברה על ייסוד והתפתחות השכונה, לרבות משק הפועלות שהיה בה. במקום ניצבים כיום מגדל מים וצריף אחד שנותרו ממשק הפועלות.

מתחם משק הפועלות בשכונת בורוכוב, 2022

ביה"ס תֶלמה ילין במתחם משק הפועלות לשעבר, 2022

שלטי תצוגה – זיכרונות והסבר על תולדות משק הפועלות בשכונת בורוכוב

בשנת 1923 הקימה תנועת ויצ"ו [ארגון בינלאומי של נשים ציוניות] בית ספר לחקלאות ומשק בית לבנות. בית הספר הוקם בין רחוב עלייה לרחוב צ'לנוב, מדרום לרחוב מטלון ומצפון לרחוב וולפסון הנוכחי. שנה מאוחר יותר הקימה תנועת הפועלות משק פועלות מדרום לבית הספר החקלאי של ויצ"ו. **בית הספר לחקלאות ומשק בית לבנות של ויצ"ו** פעל עד לתחילת שנות 1930, ובהדרגה עם התפתחות העיר הוא הפך למטרד. לפיכך, ויצ"ו הקימה בית ספר נוסף בנחלת יצחק, אז שכונה עצמאית הסמוכה לתל אביב, ומכרה את בית הספר ברחוב העלייה לעיריית תל אביב. על השטח הקימה העירייה שוק סיטונאי ולצידו שוק קמעונאי שנקראו יחד "השוק המרכזי", לימים – "שוק עלייה".

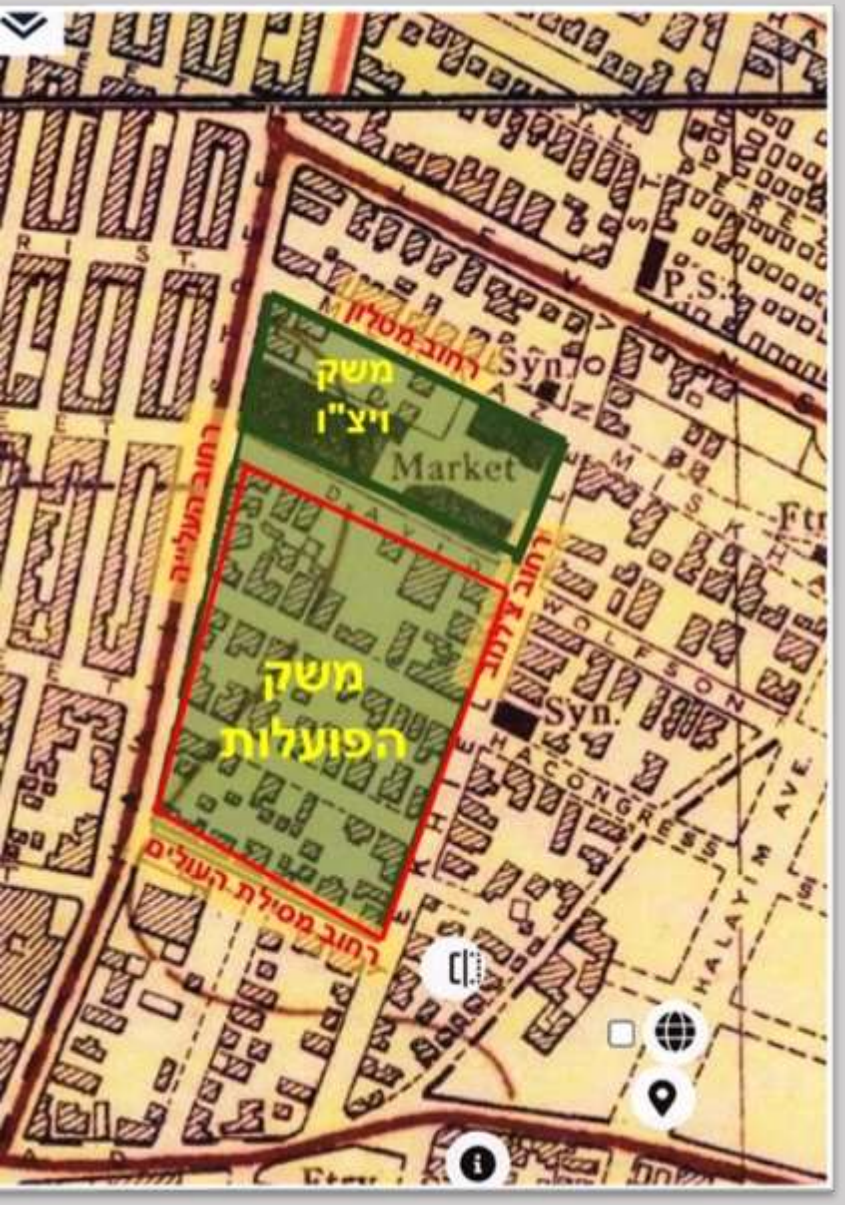

בית הספר לחקלאות ומשק בית של ויצ"ו ברחוב העלייה פינת מטלון, 1930

צילום: יוסף שוייג

לול התרנגולות בבית הספר החקלאי של ויצ"ו ברחוב העלייה, 1925 מקור: VTLV

גן הירק בבית הספר החקלאי של ויצ"ו ברחוב העלייה צילום: זאב אלכסנדרוביץ

עבודה בגן הירק בבית הספר של ויצ"ו ברחוב העלייה, 1925 מקור: VTLV

בהתאם לנראה בתצלומים מבית הספר לחקלאות ומשק בית שברחוב העלייה, היה בו גן ירק ולול תרנגולות, וכן שדה נרחב יחסית לגידולי שדה אחרים. השוק שהחליף את בית הספר ומתחמו הפסיק לפעול כבר בשנת 1983 וחלקו הסיטונאי נהרס בשנת 2012. במהלך שנת 2022, הוקם על שטחו בית מגורים רב קומות ובחזיתו מוקם מועדון תרבות וספורט עירוני.

אז, תל אביב, שנות 1920.
חניכות בית הספר לחקלאות
ומשק בית עובדות בשדות.
מעבר להן בתי שכונת צ'לנוב

מקור: VTLV

והיום, את מקומם של שדות בית
הספר תופס בניין מגורים רב־קומות.
מרחב מתחם שוק העלייה, 2022

חנה מייזל־שוחט
בצעירותה

רעיון ההכשרה החקלאית לבנות בארץ ישראל עלה בשנת 1908. את הרעיון הגתה ויישמה אחת מחלוצות העלייה השנייה, חנה מייזל־שוחט. תחילה היא הקימה וניהלה את חוות העלמות בכנרת ומשזו נסגרה בעקבות מלחמת העולם הראשונה היא ניהלה את משק הפועלות בשכונת בורוכוב. ב־1923 יזמה את הקמת בית הספר החקלאי לנערות במושב נהלל וב־1924 – את הקמתו של משק הפועלות הראשון בתל אביב. משק זה זכה לכינוי **משק הפועלות דרום**.
המשק הוקם בסמוך ומדרום לבית הספר החקלאי של ויצ"ו שהוקם שנה קודם לכן. המשק החקלאי כלל גן ירק ומשתלת פרחים.

הצעירות שלא הועסקו בעבודה במשק החקלאי נשלחו לעבודת "חוץ" במטבח 'הפועלים' אותו הקימה חנה מייזל־שוחט.

מטבח הפועלים שהקימה
חנה מייזל־שוחט ברחוב
נחלת בנימין 32, פינת רחוב
קאלישר, שנות 1920
צילום: יוסף שוייג

משק הפועלות השתרע על שטח צר יחסית ממזרח לרחוב עלייה, בין רחוב וולפסון בצפון, לבין רחוב מסילת העולים בדרום. הוא התקיים שנה אחת בלבד. במקביל הוקם משק נוסף במרכז העיר ושנה אחר מכן הוקם עוד משק בצפון העיר. בית הספר החקלאי של ויצ"ו המשיך לפעול מצפון לו גם לאחר שפונה שטח המשק.

המרחב סביב שטחו של המשק נבנה בהדרגה ורק בחלקו הדרומי נותר שטח ריק שהפך לימים למגרש חנייה העומד עתה לבנייה.

"שריד" ממשק הפועלות דרום – חלקו של השטח החקלאי שהפך למגרש חנייה ועומד עתה לבנייה, 2022

בשנת 1924 הוקם, כאמור, בתל אביב משק פועלות שני בין הרחובות המלך ג'ורג' במזרח לבין רחוב טשרניחובסקי, אז רחוב בצלאל, במערב. המשק נקרא **משק הפועלות מרכז**, או "משק הפועלות ברחוב המלך ג'ורג'". המשק השתרע על שטח של 13 דונם והיו בו, בדומה לכל משקי הפועלות שהוקמו בארץ, גן ירק ומשתלה וכן לול לעופות.
המשק נוהל בידי צפורה ברון והפעילות בו נמשכה כארבע שנים בלבד.
בחלקו הצפון־מזרחי של המשק הוקם בשנת 1936 'בית החלוצות' ויתרת השטח הוסבה בשנת 1944 לגן העירוני, 'גן מאיר'.
באותה שנה שרידי משק הפועלות ניכרו עדיין בפינה הדרום־מערבית של הגן, כפי שנראה בתצלומים המצורפים.

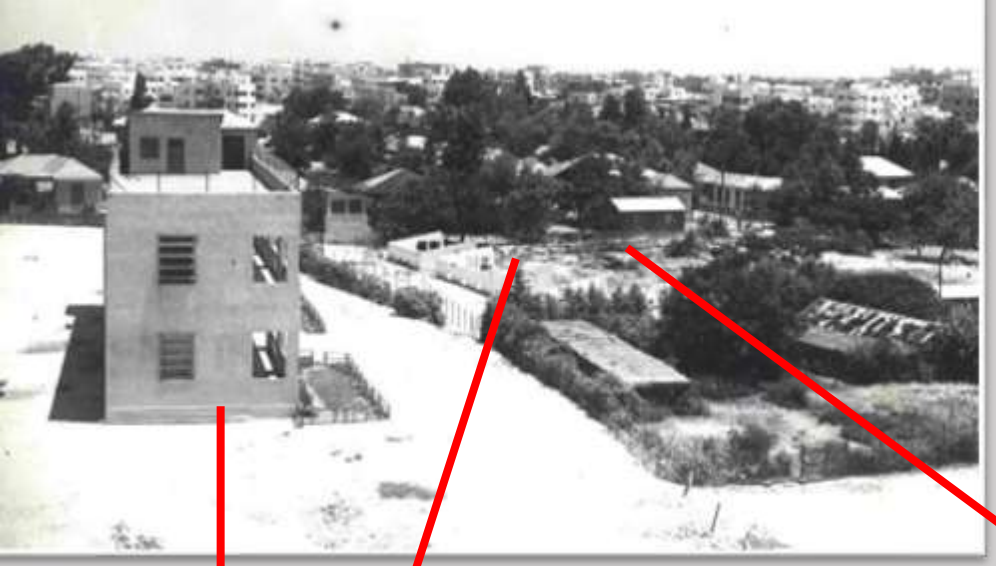

שרידים מחלקו המערבי של משק הפועלות מרכז, 1935 צילום: זולטן קלוגר.

חנוכת גן מאיר ושרידי משק הפועלות בפינתו הדרום מערבית, 1944

מקור: חוברת "הגלגל"

בית החלוצות שתוכנן על ידי ד"ר אלזה גדעוני והוקם על חלק ממשק הפועלות נועד לסייע לנשים צעירות, רובן עולות חדשות, להיקלט חברתית בארץ. הבית הוקם על ידי 'ליגת נשים למען ישראל' ולימדו בו בין השאר, חקלאות וכלכלת בית. היה זה רק טבעי שבתי החלוצות קמו בארץ לצידם של משקי הפועלות. הבניין ששמר כל השנים על צורתו המקורית נשאר נאמן לייעודו המקורי וכיום הוא פועל במרכז לשירותים של 'נעמת' וביניהם המרכז לזכויות האישה והמשפחה וזכויות נשים בעבודה.

בית החלוצות, שנות 1930

צלם לא ידוע, פיקיוויקי

בית החלוצות, 2022

משמאל: נערות ב'בית החלוצות' רחוב המלך ג'ורג' 37, 1951

מקור: VTLV

משק הפועלות הפעיל והגדול ביותר במרחב תל אביב היה **משק הפועלות צפון**. הוא הוקם בשנת 1926 ופעל עד תחילת שנות 1950. המשק הוקם במרחב התחום כיום על ידי רחוב ארלוזורוב בצפון ושדרות בן גוריון בדרום, ובראשיתו הוא השתרע עד לכפר סומייל – רחוב אבן גבירול במזרח, ועד לרחוב בן יהודה במערב. עם התפתחות השטח הבנוי של תל אביב, השטחים החקלאיים של המשק הצטמצמו. גבולם המזרחי הגיע לרחוב אדם הכהן במזרח ורחוב מצדה במערב. סך הכל כעשרים דונם.

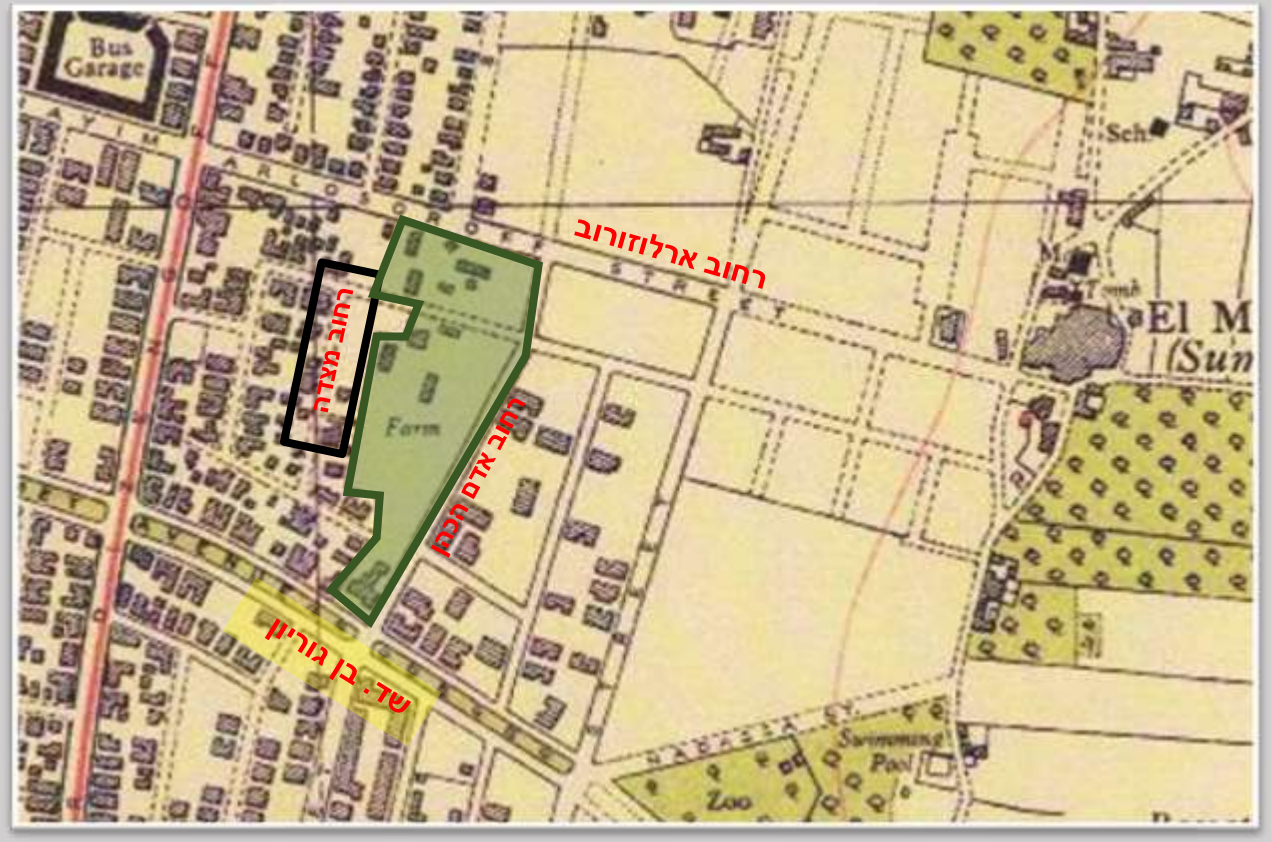

למעלה:
גבולות משק הפועלות צפון בסוף שנות 1930

מימין:
משק הפועלות צפון, 1937
צילום אוויר
מקור: VTLV

המשק הוקם על ידי קבוצת נערות מתנועת "החלוץ" בפולין ונוהל על ידי חנה צ'יזיק. חנה הייתה בזמנה בחבורת הנערות של 'חוות העלמות' בכנרת ומשם סבה בין קבוצות חלוצים עד שהצטרפה לחבורת נערות "החלוץ" ויחד עמן הקימו את משק הפועלות.

חנה צ'יזיק

השער למשק הפועלות והמשך רחוב חולדה דהיום. הדרך הנראית משמאל למעלה היא רחוב ארלוזורוב דהיום ומעליו ברקע, שכונת סומייל

צילום וולטר צאדק,
סוף שנות 1930

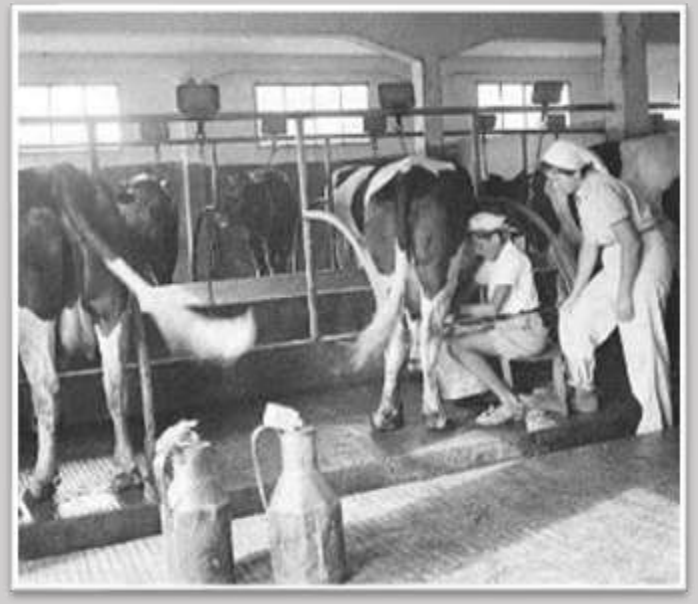

בתחילה, תנאי החיים במשק הפועלות צפון היו קשים. הצעירות נאלצו לשאוב מים מבאר בכפר הסמוך סומייל. השדות היו נמוכים יחסית והמשק סבל מהצפות רבות בתקופת החורף. לאחר החיבור לרשת המים, נבנו בצפון המשק מספר מבנים ששימשו לרפת ולמשתלה של גן ירק ופרחים. כמו כן היה במשק גם לול עופות. תוצרת המשק נמכרה בעיקר בשוקי תל אביב.
הצעירות חיו בשיתוף מלא וללא משכורת, למעט דמי כיס.
בשונה ממשקי הפועלות שקדמו לו, משק צפון המשיך להתפתח ולקראת סוף שנות 1920 הוא המשיך לקלוט נערות נוספות בנות העלייה החמישית.

צעירות ברפת של משק הפועלות צפון (למעלה) ובמשתלת הפרחים (למטה), אמצע שנות 1940
צילום: זולטן קלוגר

נערה בשדה במשק הפועלות צפון, 1936

צילום: רודי ויסנשטיין (הצלמניה)

נחמיה שטנצל,
דיוקן עצמי

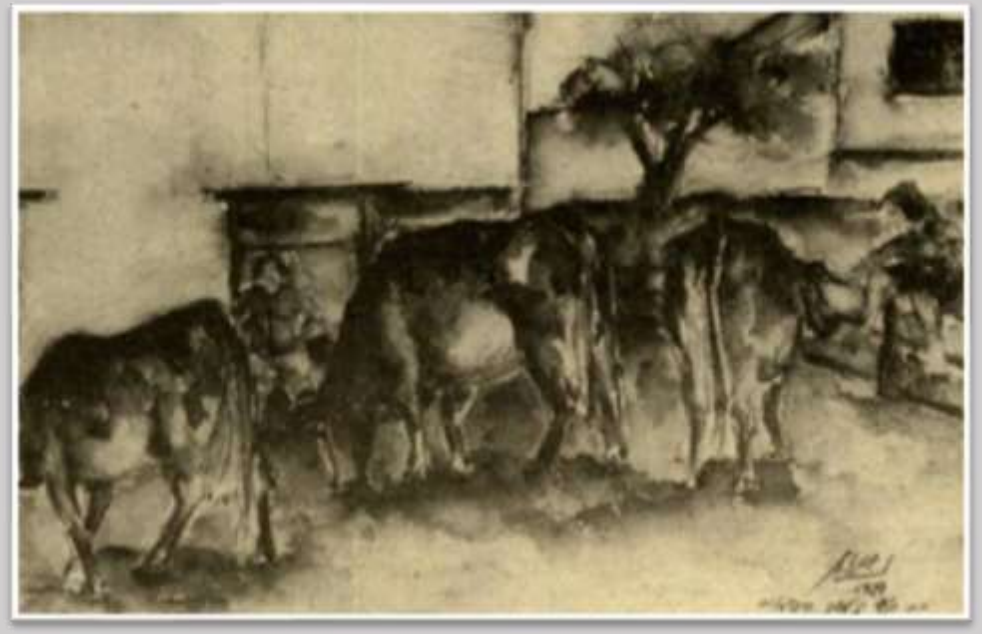

בחצר משק הפועלות צפון, 1929,
צייר: נחמיה שטנצל

אפרים צ'יזיק
(1897-1929)

תל אביב מתרחבת ובליבה שדות.
משק הפועלות צפון ובתי מגורים
ממערב, שנות 1940
צילום: זולטן קלוגר

עם הקמת המשק נבנה גם צריף שהיה מיועד להפוך לרפת. אולם, הפרות הראשונות נקנו רק שלוש שנים מאוחר יותר באמצעות תרומה של תיירת אמריקאית שביקרה במקום. במקביל חנה צ'יזיק הצליחה במהלך שנת 1929 לרכוש קרקעות נוספות והרחיבה את המשק. באותה עת החלה להיבנות ממערב למשק שכונה קטנה – 'שכונת אפרים' על שמו של אפרים צ'יזיק, אחיה של חנה. במהרה החלו להיבנות סביב המשק בתי מגורים נוספים והעיר תל אביב התרחבה.

שנת 1935 הייתה שנת תפנית במשק הפועלות. בשנה זו החלו בבנייתו של מבנה קבע בפינתו הדרום מזרחית של המתחם. היה זה מבנה בסגנון הבאוהאוס שתוכנן על ידי יעקב פינקרפלד ונקרא לימים 'בית חנה'.

הבית שימש כבית ספר חקלאי וסביבו מתחם השדות של משק הפועלות. המשק המשיך בפעילותו ובשנת 1938 הוא החל לשמש גם כמקלט לילדות חסרות בית ומקלט זמני לקבוצה של בני נוער שנמלטו מאירופה.

'בית חנה' בשנות 1940, שדרות בן-גוריון (לשעבר שדרות קק"ל) פינת רחוב אדם הכהן (מימין). מאחור נראים השדות של משק הפועלות.
מקור: VTLV

בדצמבר 1951 חנה צ'יזיק נפטרה והיא בת 62 בלבד. יחד עמה נסגר רשמית גם משק הפועלות ו'בית חנה' החל לשמש בפנימייה ובית ספר מקצועי לתפירה, אופנה, ציור, ועוד.

משמאל: שרידים ממבני משק הפועלות צפון בפינת הרחובות ארלוזורוב וסוקולוב, 1972 מקור: VTLV

בשנות 1970 השטחים החקלאיים שהקיפו את 'בית חנה' החלו להצטמצם בעקבות בנייה. בראשית שנות השבעים נותרו בסמוך לרחוב ארלוזורוב מבנים וצריפים של תנועות הנוער אך במהרה גם הם נהרסו. מצפון ל'בית חנה' נבנו מגדלי מגורים והשטחים החקלאיים נעלמו לחלוטין. בשנות 1990 'בית חנה' שופץ ונפתח בו בית קפה 'אפרופו'. בערב פורים 1997 אירע בחצר בית הקפה פיגוע טרור בו נהרגו שלוש נשים צעירות. לאחר תקופה ארוכה בה היה הבית סגור, חודשה בו הפעילות וביום פועל בו מועדון 'דיאדא' ובית קפה.

'בית חנה', 2020, ומגדל המגורים שנבנה מצפון. שדרות בן גוריון פינת רחוב אדם הכהן

משקי הפועלות בארץ ישראל

1911 – חוות העלמות, כנרת
1913 – משק הפועלות בחוות מגדל
1921 – משק הפועלות נחלת יהודה
1922 – משק הפועלות בפתח תקווה
1923 – משק הפועלות בנהלל
1923 – משק הפועלות בשכונת בורוכוב
1924 – משק הפועלות דרום, תל אביב
1924 – משק הפועלות מרכז, תל אביב
1926 – משק הפועלות צפון, תל אביב
1926 – משק הפועלות בחדרה
1927 – משק הפועלות בעפולה
1928 – משק הפועלות ברחביה, ירושלים
1930 – משק הפועלות בעיינות

מקורות:

- רחל כצנלסון־רובשוב, **דברי פועלות: מאסף**, הוצאת מועצת הפועלות, 1930
- דן יהב, **קומונות בתל אביב בשנות השלושים והארבעים**, הוצאת יד טבנקין, 1990
- אילן שחורי, "העלמות מצפון תל אביב", **עת־מול**, חוברת י"ז, 1991, 22-21
- אלי אלון, "סיפורו של 'בית חנה' בתל אביב", ספטמבר 2018, אתר **מחלקה ראשונה**
- משה וורוביצ'יק (רביב) (עורך), **תנועת הפועלות בארץ ישראל – אלבום**, הוצאת מועצת הפועלות, 1946

אנו מכבדים את זכויותיהם של בעלי זכויות יוצרים ומשקיעים מאמצים באיתור בעלי זכויות יוצרים לצורך שימוש בחומרים המופיעים באתר. השימוש נעשה על פי סעיף 27א לחוק זכויות יוצרים תשס"ח-2007, ואם לדעתכם נפגעה זכותכם כבעלים של זכויות יוצרים בחומר המופיע באתר זה, הנכם רשאים לפנות באמצעות דואר אלקטרוני לכתובת: info@hamoreshet.org.il
בבקשה לחדול מעשיית השימוש ביצירה, וציינו שם מלא ומספר טלפון, וצרפו צילום מסך וקישור לדף הרלוונטי באתר.

הפקה: מתנדבי קבוצת אבני מורשת – תקשורת לנכסי מורשת מוחשית [8/2022]
תחקיר, צילום וכתיבה: פרופ' אמר' אליהו שטרן
עיצוב: זאב הררי

אבני מורשת